

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

DOI: 10.18372/2307-9061.65.17051

УДК 346.9(045)

В. П. Мороз,

викладач, керуючий партнер адвокатського об'єднання «Супрема Лекс»

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7070-0104>

Д. А. Абражевич,

здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ СТЯГНЕННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ БІЗНЕСУ ВІЙНОЮ

Національний авіаційний університет

проспект Любомира Гузара, 1, 03680, Київ, Україна

E-mails: victor.moroz@supermalex.law, 5230535@stud.nau.edu.ua

Мета: стаття присвячена аналізу реалій та перспектив розвитку нормативно-правового регулювання механізму стягнення шкоди, завданої бізнесу війною. **Методи дослідження:** документального аналізу та синтезу, порівняльного аналізу, об'єктивної істини, когнітивно-аналітичний та ін. **Результати:** проаналізовано концептуальні аспекти нормативно-правового регулювання механізму стягнення шкоди, завданої бізнесу війною, проблеми запровадження відповідного правового механізму стягнення шкоди, завданої бізнесу війною в законодавстві України, генезис нормативно-правового регулювання господарсько-правових відносин, здійснено порівняльний аналіз нормативно-правового регулювання даного аспекту господарсько-правових відносин в Україні та інших державах. **Обговорення:** проведено аналіз нормативно-правового регулювання механізму стягнення шкоди, завданої бізнесу війною.

Ключові слова: нормативно-правове регулювання; законодавство; господарсько-правові відносини; правові норми; війна; бізнес; шкода; вина; причинно-наслідковий зв'язок; збитки.

Постановка проблеми та її актуальність. В Україні вже дев'ять місяців триває війна з російською федерацією, внаслідок якої було знищено або пошкоджено значну кількість різноманітних майнових об'єктів та комплексів, що значно ускладнило, а подекуди й унеможливило ведення бізнесу, знищивши основні фонди, на яких такий бізнес будувався. Логічно постає питання щодо відповідальності винних осіб за шкоду, завдану бізнесу війною. Складним та дискусійним є як встановлення винних осіб, так і, власне, притягнення їх до відповідальності та фактичне стягнення завданих ними збитків (нанесеної шкоди). Подекуди, наприклад, у випадку окупації певних територій також складним є визначення та підтвердження реального розміру

збитків, завданих війною, що обумовлюється складністю доступу до зруйнованого (знищеного) майна. Відповідні аспекти обумовлюють необхідність системного дослідження нормативно-правового регулювання правових механізмів стягнення шкоди, завданої бізнесу війною, не лише з метою розвитку юридичної науки, а й, за умови напрацювання необхідної методологічної бази, вдосконалення законодавства і практики його застосування.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Правові механізми стягнення шкоди, завданої бізнесу війною, наразі, доволі активно розробляються в господарсько-правовій науці та є предметом дослідження таких вітчизняних та іноземних науковців: С. Карманний, А. Мамушкіна,

В. Крутов, В. Смірнов, В. Гордієнко, А. Мул, А. Анісімова та інших.

Мета статті полягає в комплексному дослідженні особливостей відшкодування збитків, завданих пошкодженням або знищенням майна, належного бізнесу, внаслідок війни, а також визначення шляхів удосконалення господарсько-правового механізму захисту прав бізнесу, який зазнав збитків внаслідок війни.

Виклад основного матеріалу. Кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого майнового права [1]. Відшкодування збитків як захід цивільно-правової відповідальності є одним із судових способів захисту порушених прав, що має виконувати відновлювальну функцію.

За останньою доступною інформацією від Офісу Президента, суми прямих збитків України через війну оцінюються на рівні 650 мільярдів доларів. Десятки тисяч об'єктів зруйновані, чимало підприємств не підлягають відновленню. При цьому, варто зауважити, що на сьогоднішній день чіткого правового механізму стягнення збитків, завданих бізнесу війною, не розроблено та на законодавчому рівні не прийнято. Розробкою механізмів відшкодування шкоди, завданої війною займається Міністерство юстиції України, а також створена в квітні 2022 року Національна рада відновлення України від наслідків війни.

Аналізуючи правові механізми відшкодування шкоди, завданої війною, слід звернути увагу на положення міжнародної Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі, згідно якої забороняється знищення або захоплення майна без військової на те необхідності [2].

Разом із тим, станом на сьогодні ні на міжнародному рівні, ні в національному законодавстві України не передбачені єдині та однозначні спеціальні правила щодо компенсації збитків, завданих суб'єктам господарювання внаслідок знищення майна в ході воєнних дій, зокрема, не визначено, хто саме повинен відшкодувати такі збитки, за якою процедурою та який судовий орган уповноважений розглядати такі спори.

В українських судах позови проти іноземних держав (зокрема, рф) можуть розглядатися ви-

ключно за згодою компетентних органів такої іноземної держави (ст. 79 Закону України «Про міжнародне приватне право» [3]), тобто іноземна держава має судовий імунітет.

Проте, Касаційним цивільним судом у складі Верховного Суду в Постанові від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19 [4] сформовано висновок стосовно судового імунітету російської федерації у справі про відшкодування шкоди, заподіяної державою-агресором, згідно якого в ході судового розгляду справи, в якій відповідачем визначено російську федерацію, суд має право ігнорувати імунітет цієї країни та розглядати справу про відшкодування шкоди, заподіяної особі в результаті збройної агресії російської федерації незалежно від надання згоди на такий судовий розгляд компетентними органами російської федерації. Цей висновок відповідає концепції обмеженого імунітету держави, що передбачає надання імунітету державі та її власності тільки у зв'язку з діяльністю, що має суверенну природу, відмовляючи в імунітеті цієї діяльності, що не пов'язана з виконанням державою суверенних функцій.

Міжнародно-правові норми про юрисдикційний імунітет держави уніфіковано у двох конвенціях: Європейській конвенції про імунітет держав, прийнятій Радою Європи 16 травня 1972 року, та Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності, прийнятій резолюцією 59/38 Генеральної Асамблеї 02 грудня 2004 року. Ці Конвенції втілюють концепцію обмеженого імунітету держави, визначають, у якій формі є можливою відмова держави від імунітету («явно виражена відмова від імунітету» на підставі укладеного міжнародного договору чи контракту, або «відмова від імунітету, яка передбачається», коли іноземна держава вступає у судовий процес і подає зустрічний позов у суді іноземної держави), а також закріплюють перелік категорій справ, у яких держава не користується імунітетом у суді іншої держави-учасниці.

Україна не є учасницею жодної із цих Конвенцій. Однак ці Конвенції відображають тенденцію розвитку міжнародного права щодо визнання того, що існують певні межі, в яких

іноземна держава має право вимагати імунітет у цивільному (господарському) процесі.

У рішенні від 14 березня 2013 року у справі «Олейніков проти Росії» ЄСПЛ вказав, що положення Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності 2004 року застосовуються «відповідно до звичаєвого міжнародного права, навіть якщо ця держава не ратифікувала її», і Суд повинен брати до уваги цей факт, вирішуючи питання про те, чи було дотримано право на доступ до суду у розумінні пункту 1 статті 6 Конвенції (п. 68, п. 31).

Особливістю правового статусу держави як суб'єкта міжнародних відносин є наявність у неї імунітету, який ґрунтується на загальному принципі міжнародного права «рівний над рівним не має влади і юрисдикції». Однак необхідною умовою дотримання цього принципу є взаємне визнання суверенітету країни, тож коли російська федерація заперечує суверенітет України та вчиняє щодо неї загарбницьку війну, жодних зобов'язань поважати та дотримуватися суверенітету цієї країни немає.

Відповідно до Постанови Верховної Ради України від 14 квітня 2022 року про заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні» визнано геноцидом Українського народу дії Збройних сил, політичного і військового керівництва росії під час збройної агресії проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, а також доручено Голові Верховної Ради України спрямувати цю заяву до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї НАТО, урядів та парламентів іноземних держав. Голові Верховної Ради України надано повноваження звернутися до Генеральної прокуратури, Міністерства закордонних справ України та Міністерства юстиції України щодо невідкладного вжиття заходів для належного документування фактів вчинення Збройними силами російської федерації та її політичним і військовим керівництвом геноциду Українського народу, злочинів проти людяності, воєнних злочинів, інших тяжких злочинів на території України та ініціювання

притягнення до відповідальності всіх винних осіб.

Отже, після початку війни в Україні з 2014 року суд України, розглядаючи справу, де відповідачем визначено російську федерацію, має право ігнорувати імунітет цієї країни та розглядати справи про відшкодування шкоди, завданої фізичній особі або бізнесу в результаті збройної агресії російської федерації, за позовом, поданим саме до цієї іноземної країни.

Варто зауважити, що юрисдикція судів України поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи (частина третя статті 124 Конституції України). Тобто у разі застосування «деліктного винятку» будь-який спір, що виник на території України у громадянина або юридичної особи України, навіть з іноземною країною, зокрема й російською федерацією, може бути розглянутий та вирішений судом України як належним та повноважним судом.

Таким чином, вбачається, що за захистом прав, порушених внаслідок війни, зокрема щодо відшкодування шкоди, бізнес має право звертатися до українських судів, визначаючи відповідачем російську федерацію, юрисдикційний імунітет якої в такому спорі є обмеженим.

Тим не менше, залишається питання визначення розміру збитків, завданих внаслідок збройної агресії. Так, спроба врегулювати дане питання, здійснена в межах Постанови Кабінету Міністрів України № 326 від 20 березня 2022 року «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» [5]. Варто зауважити, що даною Постановою визначаються лише загальні засади оцінки збитків, завданих бізнесу внаслідок війни та існує потреба в подальшій деталізації методичних аспектів визначення розміру таких збитків. Над зазначеним завданням працюють Міністерство економіки та Фонд державного майна, які розробляють порядок визначення розміру реальних збитків, упущеної вигоди, а також витрат, необхідних на відновлення майна та майнових прав юридичних осіб, які зазнали шкоди внаслідок війни. Пропонується уповноважити на здійснення та-

ких розрахунків суб'єкти оціночної діяльності, які формуватимуть звіти з визначенням розміру завданої шкоди.

Безумовно, для формування відповідного звіту суб'єкта оціночної діяльності юридична особа повинна буде підтвердити своє право власності на майно, а також належним чином зафіксувати пошкодження або знищення такого майна, звернувшись до правоохоронних органів та здійснивши фото- та відеофіксацію завданих збитків.

Багато правознавців розглядають можливість стягнення шкоди, завданої бізнесу війною в іноземних судах, наприклад, судах США. Державні інституції США, зокрема, Конгрес досі дискутують питання визнання російської федерації державою - спонсором тероризму, що відкрило б шлях до звернення українського бізнесу за захистом своїх прав, порушених внаслідок збройної агресії з боку рф, до судів США.

Альтернативною судовою юрисдикцією щодо спорів бізнесу відносно відшкодування шкоди, завданої війною, можна розглядати Європейський суд з прав людини. Однак, з 16 вересня 2022 року російську федерацію виключено з Ради Європи, що унеможливило розгляд спорів щодо шкоди, завданої внаслідок збройної агресії рф в ЄСПЛ. Більше за те, російська федерація на законодавчому рівні закріпила відмову від зобов'язань, що виникають за рішеннями ЄСПЛ, прийнятими після 15 березня 2022 року, що, фактично, унеможливило виконання таких рішень.

Також бізнес, який постраждав від збройної агресії рф, може звертатися за захистом своїх прав до міжнародних інвестиційних арбітражів. Однак, предметом розгляду таких арбітражів є не завдана шкода, а компенсація експропрійованих інвестицій за умови ефективного контролю певних територій російською федерацією. Тобто, необхідно буде встановити юрисдикцію міжнародного арбітражу, що може мати певні складнощі.

Крім захисту прав бізнесу в українських та іноземних судових установах, Міністерство юстиції України веде роботу щодо створення Міжнародної комісії з розгляду претензій фізичних, юридичних осіб та держав щодо збитків, завда-

них війною. Задля забезпечення діяльності такої комісії пропонується створити компенсаційний фонд, формування якого відбуватиметься за рахунок активів російської федерації та пов'язаних осіб, арештованих або наданих для арешту в юрисдикціях держав-учасниць.

Як альтернатива зазначеній Міжнародній комісії, законопроект № 7198 від 24 березня 2022 року [6] передбачає створення національної комісії, яка компенсуватиме збитки за пошкоджене та знищене майно. Проте, дія даного законопроекту не поширюється на шкоду, завдану бізнесу.

Висновки. Нормативно-правове регулювання механізмів стягнення шкоди, завданої бізнесу війною, здійснюється за допомогою системи правових норм зі складною ієрархією, яка знаходиться в стані активного формування. Питання юрисдикційного імунітету, визначення винних осіб, встановлення та підтвердження реальних збитків та упущеної вигоди, завданої бізнесу внаслідок збройної агресії, причинно-наслідкового зв'язку між завданою шкодою та діями або бездіяльністю винних осіб є складними питаннями, які лежать одночасно в площині міжнародного права та господарського і господарсько-процесуального права України та потребують теоретичного опрацювання з подальшим закріпленням в судовій практиці. Вбачається, що тема знаходження ефективних механізмів стягнення шкоди, завданої бізнесу війною, потребує подальшого опрацювання з відображенням результатів такого опрацювання в нормативно-правових актах.

Література

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 461.
2. Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text
3. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 чер. 2005 р. № 2709-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 32. Ст. 422.
4. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 14 квітня 2022 року

у справі № 308/9708/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064>

5. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: постанова Кабінету Міністрів України від 20 бер. 2022 р. № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text>

6. Проект Закону про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39283>

7. Мамушкіна А.І. Щодо питання про умови виникнення цивільно-правової відповідальності за заподіяння шкоди терористичним актом. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2018. Вип. 50. С. 83-88.

8. Анісімова А.В. Відшкодування збитків, завданих пошкодженням або знищенням житла внаслідок збройного конфлікту. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 13-17.

References

1. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16 sichnya 2003 r. № 435-IV. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2003. № 11. St. 461.

2. Konventsiia pro zakony i zvychai viiny na sukhodoli. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text

3. Pro mizhnarodne pryvatne pravo: Zakon Ukrainy vid 23 chervnia 2005 r. № 2709-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2005. № 32. St. 422.

4. Postanova Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 14 kvitnia 2022 r. u spravi № 308/9708/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064>

5. Pro zatverdzhennia Poriadku vyznachennia shkody ta zbytkiv, zavdanykh Ukraini vnaslidok zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20 bereznia 2022 r. № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text>

6. Proiekt Zakonu pro kompensatsiiu za poshkodzhennia ta znyshchennia okremykh katehorii obektiv nerukhomoho maina vnaslidok boiovykh dii, terorystychnykh aktiv, dyversii, sprychynenykh viiskovoioi ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39283>

7. Mamushkina A.I. Shchodo pytannia pro umovy vynyknennia tsyvilno-pravovoi vidpovidalnosti za zapodiiannia shkody terorystychnym aktom. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia «Pravo»*. 2018. Vyp. 50. S. 83-88.

8. Anisimova A.V. Vidshkoduvannia zbytkiv, zavdanykh poshkodzhenniam abo znyshchenniam zhytla vnaslidok zbroinoho konfliktu. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2020. № 7. S. 13-17.

**LEGAL MECHANISMS FOR RECOVERY
OF DAMAGE CAUSED TO BUSINESS BY WAR**

National Aviation University
Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine
E-mails: victor.moroz@supermalex.law, 5230535@stud.nau.edu.ua

Purpose: the article is devoted to the analysis of realities and prospects of development of normative regulation of the mechanism of recovery of damage caused to business by war. **Methods of research:** documentary analysis and synthesis, comparative analysis, objective truth, cognitive-analytical, etc. **Results:** the conceptual aspects of normative regulation of the mechanism of recovery of damage caused by the war, problems of introduction of the appropriate legal mechanism of recovery of damage caused by the war in the legislation of Ukraine, genesis of normative regulation of economic and legal relations, the comparative analysis of normative regulation of this aspect of economic and legal relations in Ukraine. **Discussion:** an analysis of the normative regulation of the mechanism of recovery of damage caused by the war. In Ukraine, the war with the Russian Federation has been going on for nine months, as a result of which a significant number of various property objects and complexes were destroyed or damaged, which significantly complicated, and sometimes made it impossible to do business, destroying the fixed assets on which such a business was built. Logically, the question arises about the responsibility of guilty persons for the damage caused to business by war. Difficult and debatable is both the identification of guilty persons, and, in fact, bringing them to justice and the actual recovery of the damage caused by them (damage caused). Sometimes, for example, in the case of the occupation of certain territories, it is also difficult to determine and confirm the real amount of damage caused by the war, due to the complexity of access to destroyed (destroyed) property. The relevant aspects determine the need for a systematic study of the normative regulation of legal mechanisms for the recovery of damage caused to business by war, not only for the purpose of developing legal science, but also, provided that the necessary methodological framework is developed, the legislation is improved and the practice of its application. Normative regulation of mechanisms for the recovery of damage caused to business by war is carried out using a system of legal norms with a complex hierarchy, which is in an active state of formation. Issues of jurisdictional immunity, identification of guilty persons, establishment and confirmation of real losses and lost benefits caused to business as a result of armed aggression, causal relationship between the damage caused and actions or inaction of guilty persons are complex issues that lie simultaneously in the plane of international law and economic and procedural law of Ukraine and require theoretical study with subsequent consolidation in judicial practice. It is seen that the topic of finding effective mechanisms for the recovery of damage caused to business by war requires further study with the reflection of the results of such processing in regulatory acts.

Key words: normative regulation; legislation; economic and legal relations; legal norms; war; business; damage; guilt; causation; losses.

Стаття надійшла до редакції 02.12.2022